

সাধাৰণ পৰিৱেশ (General Environment)

১. পাৰিপাৰ্শ্বিক বহন ক্ষমতা
২. পৰিৱেশ তন্ত্ৰৰ সেৱা
৩. গ্ৰহীয় সীমা
৪. মানৱীয় যুগ
৫. বহনক্ষম উন্নয়ন
৬. উমৈহতীয়া কিন্তু পৃথকীকৃত দায়বদ্ধতা
৭. আন্তঃপ্ৰজন্মীয় সমতা
৮. পৰিৱেশগত কুজনেছ বন্ধ
৯. সাৱধানতাৰ নীতি
১০. প্ৰদূষকে পৰিশোধ কৰা নীতি
- জলবায়ু পৰিৱৰ্তন আৰু নীতি (Climate Change & Policy)
১১. ২০৭০ চনৰ ভিতৰত মুঠ-শূন্য নিৰ্গমন
১২. অভিলেখ ৰাষ্ট্ৰীয়ভাৱে নিৰ্ধাৰিত অৰিহণা
১৩. জলবায়ু পৰিৱৰ্তনৰ ওপৰত ৰাষ্ট্ৰীয় কাৰ্যসূচী পৰিকল্পনা
১৪. জলবায়ু পৰিৱৰ্তনৰ ওপৰত ৰাজ্যিক কাৰ্যসূচী পৰিকল্পনা
১৫. সেউজ জলবায়ু পুঁজি
১৬. ন্যায়সংগত শক্তি পৰিৱৰ্তন
১৭. ক্ষতি আৰু ক্ষতিপূৰণ পুঁজি (COP27)
১৮. জলবায়ু-উপযোগী কৃষি
১৯. অভিযোজন বনাম প্ৰশমন
২০. জলবায়ু স্থিতিস্থাপকতা

সংৰক্ষণ আৰু জৈৱ-বৈচিত্ৰ্য (Conservation & Biodiversity)

২১. জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ উষ্ণ অঞ্চল (হিমালয়, ইন্দো-বাৰ্মা, সুন্দাল্যাণ্ড, ইন্দো-মালয়ান)
২২. স্থানীয় প্ৰজাতি

২৩. আক্ৰমণকাৰী বিদেশী প্ৰজাতি
২৪. জৈৱিক কৰিড'ৰ
২৫. পৰিৱেশ-সংবেদনশীল অঞ্চল
২৬. জনসাধাৰণৰ জৈৱ-বৈচিত্ৰ্য পঞ্জী
২৭. জৈৱ-সন্ধান আৰু জৈৱ-দস্যুতা
২৮. পৰিৱেশ তন্ত্ৰৰ সেৱাৰ বাবে পৰিশোধ
২৯. জৈৱ-বৈচিত্ৰ্য আইন ২০০২
৩০. আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বৃহৎ মেকুৰী মিত্ৰজোঁট

বন আৰু জলাশয় (Forests & Wetlands)

৩১. বন অধিকাৰ আইন ২০০৬
৩২. ক্ষতিপূৰক বনায়ন পুঁজি ব্যৱস্থাপনা আৰু পৰিকল্পনা প্ৰাধিকৰণ
৩৩. যুটীয়া বন ব্যৱস্থাপনা
৩৪. ৰামছাৰ অভিবৰ্তন ১৯৭১
৩৫. জলাশয় (সংৰক্ষণ আৰু ব্যৱস্থাপনা) বিধি ২০১৭
৩৬. জলবায়ুৰ বাবে মেংগ্ৰোভ মিত্ৰজোঁট
৩৭. ৰেড প্লাছ (REDD+): বন ধ্বংস আৰু বন অৱক্ষয়ৰ পৰা হোৱা নিৰ্গমন হ্ৰাস কৰা
৩৮. ৰাষ্ট্ৰীয় সেউজ অভিযান
৩৯. বনায়ন বনাম পুনৰ্বনায়ন
৪০. নীলা কাৰ্বন পৰিৱেশ তন্ত্ৰ

প্ৰদূষণ আৰু প্ৰশাসন (Pollution & Governance)

৪১. বায়ুৰ গুণাগুণ সূচক
৪২. বায়ুৰ গুণাগুণ ব্যৱস্থাপনা আয়োগ
৪৩. বৰ্ধিত উৎপাদকৰ দায়বদ্ধতা
৪৪. বৃত্তাকাৰ অৰ্থনীতি
৪৫. আৱৰ্জনাৰ পৰা সম্পদ অভিযান
৪৬. পৰিৱেশ প্ৰভাৱ মূল্যাংকন

- ৪৭. ৰাষ্ট্ৰীয় সেউজ ন্যায়াধিকৰণ
- ৪৮. বাছেল, ষ্টকহ'ম আৰু ৰটাৰডাম অভিবৰ্তন
- ৪৯. জৈৱ-চিকিৎসা আৰু উদ্ভিদ-চিকিৎসা
- ৫০. শূন্য ব্যয়ৰ প্ৰাকৃতিক কৃষি

ভাৰতৰ জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ উষ্ণ অঞ্চল (Biodiversity Hotspots in India)

মূল শব্দ: হিমালয়, ইন্দো-বাৰ্মা, সুন্দাল্যাণ্ড (নিকোবৰ), ইন্দো-মালয়ান।

তথ্য/উপাত্ত:

১. ভাৰতত ৪টা জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ উষ্ণ অঞ্চল আছে যিয়ে মুঠ ভূ-খণ্ডৰ প্ৰায় ২৩% আৱৰি আছে।
 ২. বিশ্বৰ মুঠ ভূ-খণ্ডৰ ২.৪% হৈয়ো ভাৰতে বিশ্বৰ জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ প্ৰায় ৭-৮% অৰিহণা যোগায়।
 ৩. আইইউচিএন ৰেড লিষ্ট ২০২৩: ভাৰতৰ ৬৮৩টা প্ৰজাতি সংকটজনকভাৱে বিপদাপন্ন।
 ৪. আমেৰিকাত প্ৰায় ৫৯টা সুৰক্ষিত অঞ্চল "উষ্ণ অঞ্চল" হিচাপে আছে; ভাৰতত ১০৪খন ৰাষ্ট্ৰীয় উদ্যান আৰু ৫৬৪খন অভয়াৰণ্য আছে।
 ৫. চীনৰ প্ৰায় ৩৪% ভূমি বনাঞ্চলেৰে আৱৰা; ভাৰতৰ প্ৰায় ২৪.৬% (ISFR 2021)।
- উদাহৰণ: পশ্চিম ঘাট ইউনেস্কো স্থান; কাজিৰঙা ৰাষ্ট্ৰীয় উদ্যানত চোৰাং চিকাৰৰ ভাবুকি আছে।
- উপসংহাৰ: ভাৰতৰ উষ্ণ অঞ্চলসমূহ পাৰিপাৰ্শ্বিক নিৰাপত্তাৰ জীৱনৰেখা; ইয়াৰ সংৰক্ষণৰ বাবে জীৱিকা আৰু গোলকীয় দায়বদ্ধতাৰ মাজত ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰাটো জৰুৰী।

জলবায়ু পৰিৱৰ্তন আৰু ভাৰত (Climate Change & India)

মূল শব্দ: COP26-২০৭০ চনৰ ভিতৰত মুঠ-শূন্য নিৰ্গমন, আইএনডিচি, জলবায়ু পৰিৱৰ্তনৰ ওপৰত ৰাষ্ট্ৰীয় কাৰ্যসূচী পৰিকল্পনা।

তথ্য/উপাত্ত:

১. ভাৰত বিশ্বৰ তৃতীয় বৃহত্তম কাৰ্বন নিৰ্গমনকাৰী দেশ, কিন্তু ইয়াৰ প্ৰতিজন ব্যক্তিৰ কাৰ্বন নিৰ্গমন ২ টন (tCO₂) হয়, যি আমেৰিকাৰ ১৪ টন আৰু চীনৰ ৭ টনৰ তুলনাত যথেষ্ট কম।
 ২. ২০৩০ চনৰ ভিতৰত ৫০০ গিগাৱাট নবীকৰণযোগ্য শক্তিৰ উৎপাদনৰ প্ৰতিশ্ৰুতি।
 ৩. ২০২০ চনত জলবায়ু দুৰ্যোগৰ বাবে ৮৭ বিলিয়ন ডলাৰৰ ক্ষতি হৈছিল (বিশ্ব বেংক)।
 ৪. বিশ্বৰ মুঠ কাৰ্বন নিৰ্গমনৰ প্ৰায় ৪১% ব্ৰিকছ দেশৰ অৱদান।
 ৫. ২০২৩ চনৰ ভাৰতীয় বতৰ বিজ্ঞান বিভাগৰ তথ্য অনুসৰি, ১৯০১ চনৰ পৰা ২০২২ চন ভাৰতৰ পঞ্চম উষ্ণতম বছৰ আছিল।
- উদাহৰণ: ২০২১ চনৰ চামোলি হিমবাহৰ হ্ৰদ বিস্ফোৰণ; ২০১৫ চনৰ চেন্নাই বানপানী।
- উপসংহাৰ: ভাৰতে উন্নয়নক স্থিতিস্থাপকতাৰ সৈতে সন্মিলিত কৰিব লাগিব— ইয়াৰ জলবায়ু কৌশল গোলকীয় সমতাৰ এক পৰীক্ষা।

প্ৰদূষণৰ প্ৰত্যাহ্বান (Pollution Challenges)

মূল শব্দ: বায়ুৰ গুণাগুণ সূচক, নৰা জ্বলোৱা, যানবাহনৰ পৰা নিৰ্গত ধোঁৱা, ঔদ্যোগিক আৱৰ্জনা।

তথ্য/উপাত্ত:

১. বিশ্বৰ ২০খন আটাইতকৈ প্ৰদূষিত চহৰৰ ভিতৰত ১৪খন ভাৰতত আছে (আইকিউএয়াৰ ২০২২)।

২. ভাৰতত বায়ু প্ৰদূষণৰ বাবে বছৰি প্ৰায় ১.৬ নিযুত লোকৰ মৃত্যু হয় (ল্যাস্টেট ২০২২)।

৩. প্ৰতিজন ব্যক্তিৰ কয়লাৰ ব্যৱহাৰ ভাৰতত প্ৰায় ০.৭ টন আৰু চীনত ২.৩ টন।

৪. আমেৰিকাৰ ক্লিন এয়াৰ এক্টে ১৯৭০ চনৰ পৰা নিৰ্গমনৰ পৰিমাণ ৭৩% হ্ৰাস কৰিছে; কিন্তু ভাৰতে এতিয়াও ইয়াক কাৰ্যকৰী কৰাত সংগ্ৰাম কৰি আছে।

৫. দিল্লীৰ আশে-পাশে থকা অঞ্চলৰ ধোঁৱা (smog) পঞ্জাৰ-হাৰিয়ানাৰ নৰা জ্বলোৱাৰ সৈতে জড়িত (শীতকালত ইয়াৰ অৱদান ৩৫%)।

উদাহৰণ: দিল্লীত বিজোৰ-যোৰ গাড়ীৰ আঁচনি; ৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজধানী অঞ্চলত বায়ুৰ গুণাগুণ ব্যৱস্থাপনা আয়োগ।

উপসংহাৰ: প্ৰদূষণ এক উন্নয়ন আৰু প্ৰশাসন উভয়ৰে সংকট— ইয়াৰ বাবে কঠোৰ কাৰ্যকৰীকৰণ আৰু আচৰণগত পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰয়োজন।

সংৰক্ষণ কৌশল (Conservation Strategies)

মূল শব্দ: ইন-চিটু (সুৰক্ষিত অঞ্চল, বায়ু-ক্ষিৰ সংৰক্ষিত অঞ্চল), এক্স-চিটু (চিৰিয়াখানা, বীজ বেংক), কম্পা, পৰিৱেশ-সংবেদনশীল অঞ্চল।

তথ্য/উপাত্ত:

১. ভাৰতত মুঠ ভূমিৰ ৫% সুৰক্ষিত অঞ্চলৰ অধীনত আছে, আনহাতে বিশ্বৰ গড় প্ৰায় ১৫%।

২. ২০২২ চনৰ বাঘৰ সংখ্যা: ৩,১৬৭টা, যি বিশ্বৰ মুঠ বাঘৰ ৭০%।

৩. আমেৰিকা: য়েল'ষ্টোন = প্ৰথম ৰাষ্ট্ৰীয় উদ্যান (১৮৭২); ভাৰত = জিম কৰ্বেট (১৯৩৬)।

৪. এক্স-চিটু – ৩০+ জিন বেংক, ১৮টা উদ্ভিদ উদ্যান।

৫. চীনৰ পাণ্ডা সংৰক্ষণ এক উল্লেখনীয় সফলতা; ভাৰতৰ প্ৰজেক্ট টাইগাৰ ইয়াৰ সমান্তৰাল।

উদাহৰণ: আইবিচিএ (বৃহৎ মেকুৰী মিত্ৰজোঁট, ২০২৩); কেৰালাত পৰিৱেশ-সংবেদনশীল অঞ্চলক লৈ বিতৰ্ক।

উপসংহাৰ: সংৰক্ষণে জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ ক্ষতি আৰু জলবায়ু পৰিৱৰ্তনৰ দুটা প্ৰত্যাহ্বানৰ সৈতে নিজকে খাপ খুৱাই ল'ব লাগিব।

ভাৰতত পৰিৱেশ প্ৰশাসন (Environmental Governance in India)

মূল শব্দ: ই পি এ ১৯৮৬, এফ আৰ এ ২০০৬, এফ চি এ ১৯৮০, ই আই এ।

তথ্য/উপাত্ত:

১. পৰিৱেশ প্ৰদৰ্শন সূচক ২০২০ত ভাৰতৰ স্থান ১৮০খন দেশৰ ভিতৰত ১৬৮ (য়েল)।

২. বনভূমিৰ আৱৰণ ২৪.৬% (আইএছএফআৰ ২০২১), যি ৩৩% লক্ষ্যতকৈ কম।

৩. আমেৰিকাৰ পৰিৱেশ সুৰক্ষা সংস্থাৰ বাজেট ৯ বিলিয়ন ডলাৰ, ভাৰতৰ পৰিৱেশ, বন আৰু জলবায়ু পৰিৱৰ্তন মন্ত্ৰালয়ৰ ২৩,০০০ কোটি।

৪. ব্ৰিকছ: ব্ৰাজিলৰ আমাজনৰ বনাঞ্চল ধ্বংস এক বৃহৎ গোলকীয় সমস্যা; ভাৰতে হিমালয়ৰ বনাঞ্চল ধ্বংসৰ সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছে।

৫. ২০২২ চনৰ খচৰা পৰিৱেশ প্ৰভাৱ মূল্যাংকনে জনসাধাৰণৰ পৰামৰ্শৰ গুৰুত্ব কমাইছে— এইটো বিতৰ্কিত বিষয়।

উদাহৰণ: তামিলনাডুত ষ্টেবলাইট বিৰোধী প্ৰতিবাদ; গোৱাত খননৰ ওপৰত নিষেধাজ্ঞা।

উপসংহাৰ: পৰিৱেশ প্ৰশাসনত ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰাটো জৰুৰী— ই উন্নয়নক স্থিৰ কৰাও অনুচিত আৰু বহনক্ষমতাক উপেক্ষা কৰাও অনুচিত।

জলবায়ু বিত্ত (Climate Finance)

মূল শব্দ: সেউজ জলবায়ু পুঁজি, কাৰ্বন বজাৰ, জলবায়ু সমতা, ন্যায়সংগত পৰিৱৰ্তন।

তথ্য/উপাত্ত:

১. ২০৭০ চনলৈকে মুঠ-শূন্য নিৰ্গমনৰ বাবে ভাৰতক ১০ ট্ৰিলিয়ন ডলাৰৰ প্ৰয়োজন (আইইএ ২০২১)।

২. উন্নত দেশসমূহে বছৰি ১০০ বিলিয়ন ডলাৰৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল (পেৰিছ চুক্তি), কিন্তু ২০২০ চনত প্ৰকৃত অৰ্থ প্ৰবাহ প্ৰায় ৮৩.৩ বিলিয়ন ডলাৰ আছিল।

৩. ভাৰতৰ ঘৰুৱা সেউজ বণ্ডৰ বজাৰে ২০২৩ চনত ২০ বিলিয়ন ডলাৰৰ অধিক ধন সংগ্ৰহ কৰিছে, চীনত ইয়াৰ পৰিমাণ ১০০ বিলিয়ন ডলাৰৰ অধিক।

৪. আমেৰিকাই সেউজ পৰিৱৰ্তনৰ বাবে মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ প্ৰায় ১.৪% ব্যয় কৰে, ভাৰতে ০.৫%তকৈ কম।

৫. ব্ৰিকছৰ দেশসমূহে সামূহিকভাৱে মুঠ নিৰ্গমনৰ প্ৰায় ৪১% নিয়ন্ত্ৰণ কৰে, কিন্তু জলবায়ু বিত্তৰ ৩০%তকৈও কম লাভ কৰে।

উদাহৰণ: সাৰ্বভৌম সেউজ বণ্ড (₹১৬,০০০ কোটি, ২০২৩); আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সৌৰ মিত্ৰজোঁট।

উপসংহাৰ: ন্যায়সংগত জলবায়ু বিত্ত অবিহনে, বিশ্বৰ দক্ষিণৰ দেশসমূহৰ বাবে মুঠ-শূন্য নিৰ্গমন এক মৰিচীকা হৈয়েই ৰ'ব।

নবীকৰণযোগ্য শক্তিৰ পৰিৱৰ্তন (Renewable Energy Transition)

মূল শব্দ: সৌৰ, বতাহ, সেউজ হাইড্ৰ'জেন, শক্তিৰ মিশ্ৰণ, বিতৰিত উৎপাদন।

তথ্য/উপাত্ত:

১. ভাৰত নবীকৰণযোগ্য শক্তি উৎপাদনকাৰী দেশসমূহৰ ভিতৰত চতুৰ্থ স্থানত আছে (২০২৩ চনলৈকে ১৭৫ গিগাৱাট স্থাপিত)।

২. লক্ষ্য: ২০৩০ চনৰ ভিতৰত ৫০০ গিগাৱাট নবীকৰণযোগ্য শক্তি উৎপাদন।

৩. ভাৰতত সৌৰ শক্তিৰ মাত্ৰা বিশ্বৰ ভিতৰত অন্যতম নিম্ন (~২২/একক)।

৪. চীনৰ ৮০% সৌৰ পিভি উৎপাদনৰ সৈতে যোগান শৃংখলত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰে।

৫. ভাৰতৰ শক্তি উৎপাদনত কয়লাৰ অংশীদাৰিত্ব এতিয়াও ৭০%তকৈ অধিক।

উদাহৰণ: ৰেৱা সৌৰ পাৰ্ক (মধ্য প্ৰদেশ); সেউজ হাইড্ৰ'জেন অভিযান (২০২৩)।

উপসংহাৰ: যদি নবীকৰণযোগ্য শক্তি সংৰক্ষণ, গ্ৰীড আৰু উৎপাদনৰ বাধা আঁতৰ কৰা হয়, তেন্তে ই ভাৰতৰ বিকাশৰ ইঞ্জিন হ'ব পাৰে।

জলাশয় আৰু ৰামছাৰ স্থান (Wetlands & Ramsar Sites)

মূল শব্দ: ৰামছাৰ অভিবৰ্তন ১৯৭১, ইএছজেড, কাৰ্বন ছিংক, জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ ভঁৰাল।

তথ্য/উপাত্ত:

১. ভাৰতত ৭৫টা ৰামছাৰ স্থান আছে (২০২৩), যিয়ে ১.১ নিযুত হেক্টৰ ভূমি আৱৰি আছে (এছিয়াত সৰ্ববৃহৎ)।

২. জলাশয়ে বছৰি ৪৭,০০০ কোটি টকাৰ পৰিৱেশ তন্ত্ৰৰ সেৱা প্ৰদান কৰে (পৰিৱেশ, বন আৰু জলবায়ু পৰিৱৰ্তন মন্ত্ৰালয়)।

৩. বিগত তিনি দশকত ৩০% জলাশয় হেৰাই গৈছে (ইছৰো)।

৪. আমেৰিকাত ৪১টা ৰামছাৰ স্থান আছে; চীনত ৬৪টা।

৫. ২০২২: "আজাদী কা অমৃত মহোৎসব" বৰ্ষত ভাৰতে ২৬টা নতুন স্থান ঘোষণা কৰে।

উদাহৰণ: লোকটাক হ্ৰদ (মণিপুৰ); চিলিকা হ্ৰদ (ওড়িশা)।

উপসংহাৰ: জলাশয় প্ৰকৃতিৰ বৃক্ষস্বৰূপ—পানী, জীৱিকা আৰু জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ বাবে এইবোৰক সুৰক্ষিত কৰাটো অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।

বন অধিকাৰ আৰু জনজাতীয় সম্প্ৰদায় (Forest Rights & Tribal Communities)

মূল শব্দ: এফআৰএ ২০০৬, জেএফএম, কেম্পা, সম্প্ৰদায়ৰ অধিকাৰ।

তথ্য/উপাত্ত:

১. ভাৰতত প্ৰায় ২০০ নিযুত লোক পোনপটীয়াকৈ বনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল।

২. ২০০৬ চনৰ এফআৰএ-য়ে ১.৭ নিযুত জনজাতীয় পৰিয়ালৰ অধিকাৰক স্বীকৃতি দিছে, কিন্তু ইয়াৰ কাৰ্যকৰীকৰণ ৫০%তকৈও কম।

৩. ২০২১ চনত ব্ৰাজিলৰ আমাজনৰ বনাঞ্চল ধ্বংস ২২% বৃদ্ধি পাইছে; ভাৰতে বছৰি ১.৬ নিযুত হেক্টৰ বন হেৰুৱাইছে।

৪. চীনত বন-ভিত্তিক নিয়োগ ২৩%; ভাৰতত প্ৰায় ১২%।

৫. কেম্পাৰ পুঁজি = ৫৪,০০০ কোটি টকা (২০২২)।

উদাহৰণ: নিয়ামগিৰি গ্ৰামসভাই বেদান্তৰ খননৰ প্ৰস্তাৱ নাকচ কৰা; মধ্য প্ৰদেশত জেএফএমৰ সফলতা।

উপসংহাৰ: বন সম্প্ৰদায়সমূহক শক্তিশালী কৰিলে সামাজিক ন্যায় আৰু পাৰিপাৰ্শ্বিক নিৰাপত্তা দুয়োটাই নিশ্চিত হয়।

পৰিৱেশ-পৰ্যটন (Eco-Tourism)

মূল শব্দ: বহনক্ষম পৰ্যটন, বহন ক্ষমতা, সম্প্ৰদায়ৰ জীৱিকা তথ্য/উপাত্ত:

১. ভাৰতৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনত পৰ্যটন খণ্ডৰ অৱদান ৬.৮% (ডব্লিউটিটিটি ২০২৩)।

২. মুঠ পৰ্যটন খণ্ডৰ মাত্ৰ প্ৰায় ২%হে পৰিৱেশ-পৰ্যটন।

৩. ছিকিমৰ ৩০% পৰিয়াল পৰিৱেশ-পৰ্যটনৰ পদক্ষেপৰ সৈতে জড়িত।

৪. ভূটানে "উচ্চ মূল্য, কম ভলিউম" পৰিৱেশ-পৰ্যটনৰ পৰা বছৰি ৩৫০ নিযুত ডলাৰ উপাৰ্জন কৰে।

৫. ৰাষ্ট্ৰসংঘ বিশ্ব পৰ্যটন সংস্থা (ইউএনডব্লিউটিঅ') ২০২২: গোলকীয় পৰিৱেশ-পৰ্যটন বজাৰৰ মূল্য প্ৰায় ১৮০ বিলিয়ন ডলাৰ, বাৰ্ষিক বৃদ্ধিৰ হাৰ ১৪%।

উদাহৰণ: পেৰিয়াৰ ব্যাঘ্ৰ সংৰক্ষিত বনাঞ্চলৰ পৰিৱেশ-পৰ্যটন; কাজিৰঙাৰ জীপ চাফাৰীৰ বিতৰ্ক।

উপসংহাৰ

সামাজিকভাৱে পৰিচালিত আৰু নিয়ন্ত্ৰিত হ'লে পৰিৱেশ-পৰ্যটন জীৱিকা আৰু সংৰক্ষণ উভয়ৰে বাবে এক লাভজনক ব্যৱস্থা।